

МОВА ЯК ІНДИКАТОР УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН СЬОГОДЕННЯ

Гриценко Павло Юхимович,
доктор філологічних наук, професор

У статті проаналізовано роль української мови в націєтворенні, особливості сучасної мовної ситуації в Україні з увагою до наявності іншоетнічних анклавів у структурі макросоціуму. Розглянуто угорський складник в етномовному просторі сучасної України, вплив Угорщини на формування мовних орієнтирів угорської меншини в Закарпатті та на міжнародні інститути з метою просування власних національних інтересів.

Відзначено високий рівень забезпечення Українською державою мовних і культурних потреб угорської меншини Закарпаття, зокрема функціонування впродовж десятиліть розгалуженої мережі державних закладів освіти різного рівня, наявність можливості здобувати угорською мовою і вищу освіту. Водночас констатовано різке звуження в останні десятиліття навчання угорської молоді українською мовою, її виключення через незнання української мови із загальнодержавного простору. Розгалужена мережа угорськомовної освіти, діяльність наукових і культурних товариств, сформованих за ознакою належності до угорської мови, що кількісно перевищує аналогічні заклади, які послуговуються українською чи іншими мовами національних меншин Закарпаття, системно заохочується та фінансово підтримується Угорщиною. Через практику «подвійного громадянства» для угорців Закарпаття (всупереч законодавству України), відчутні преференції для продовження освіти та отримання роботи в Угорщині, тривале цілеспрямоване надживання національними почуттями Угорщина сформувала передумови для реалізації стратегії «м'якої» анексії Закарпаття.

Аргументовано необхідність утвердження позиції Української держави щодо обов'язкового володіння всіма її громадянами українською (державною) мовою та недопущення сегрегації суспільства за мовною чи етнічною ознакою, що є важливою передумовою збереження цілості України, зміцнення її суб'єктності в міжнародних відносинах.

Ключові слова: українська мова, мови національних меншин, мовна ситуація, національні меншини, угорська меншина, Закарпаття, загроза міжнаціонального конфлікту на Закарпатті, стратегія «м'якої» анексії Закарпаття, суб'єктність України.

Pavlo Hrytsenko

LANGUAGE AS AN INDICATOR OF CURRENT UKRAINIAN-HUNGARIAN RELATIONS

The article discusses the role of the Ukrainian language in the nation-building process and the specificity of the current language situation in Ukraine with special attention to minority linguistic communities. The author considers Hungarian among other ethnic languages of Ukraine as well as the influence of Hungary both on the formation of the Hungarian minority's language preferences in the Transcarpathian Region, and on international institutions in order to promote its own national interests.

He emphasizes that the Ukrainian state administration effectively addresses linguistic and cultural needs of the Transcarpathian Hungarian minority, in particular supporting an extensive network of

state educational institutions of various levels and so providing a higher education in Hungarian. At the same time, he states that during last decades the number of Hungarian students studying Ukrainian has sharply declined, so that they, without a good command in Ukrainian, cannot fully participate in the life of Ukrainian society. There is a vast network of Hungarian-language educational institutions as well as Hungarian language oriented cultural and learned societies whose activities are actively promoted and financially supported by Hungary and who outnumber similar institutions and societies using Ukrainian as well as the other languages of Transcarpathian ethnic minorities.

Due to the practice of dual citizenship for Transcarpathian Hungarians (contrary to the Ukrainian legislation), tangible preferences for continuing education and obtaining work in Hungary, long-term intentional infusion of national feelings Hungary has formed the preconditions for implementing the strategy of the «soft» annexation of the Transcarpathian Region.

It is emphasized that the state administration of Ukraine should reinforce its stand as to the compulsory learning of the Ukrainian state language of all Ukrainian citizens and prevent any kind of language or ethnic segregation, which is a crucial precondition of integrity of Ukraine and of the strengthening of its international identity.

Keywords: the Ukrainian language, ethnic minority languages, linguistic situation, ethnic minorities, Hungarian minority, the Transcarpathian Region, danger of interethnic conflict in the Transcarpathian Region, «soft» annexation of the Transcarpathian Region, Ukraine's international identity.

Вступні міркування

Мова є константою архітекtonіки держави, передумовою і потужним каталізатором формування нації. Мова як унікальний феномен визначально впливає на кожну людину: вона є засобом соціалізації кожної особистості, її входження в мікро- і макросоціуми, пізнання й інтелектуального освоєння світу, актуалізації й реалізації творчого начала. Тому мова відіграє особливо важливу роль у житті суспільства в цілому безвідносно до рівня зацікавлення питаннями її функціонування й розвитку очільниками держави, політиками, урядовцями.

Завдяки належній і постійній увазі політикуму до проблем мовного життя держави чи окремого регіону можна вчасно та об'єктивно оцінювати стан мовокористування, забезпечувати гармонізацію відносин у суспільстві в мовній сфері чи суттєво сприяти її досягненню. Такі кроки є передумовою сталого розвитку держави, її міцності, піднесення освіти, культури соціуму. Натомість неухвага до мовного планування й мовного будівництва держави та функціонування мов у кожному регіоні, недооцінка ваги правильного розв'язання питань мовокористування творять ґрунт для розпалювання конфліктів, маніпулятивного використання мовних питань задля досягнення політичних, економічних і воєнних

цілей. Шлях до забезпечення територіальної цілості держави, буття суспільства без складних конфліктів і потрясінь пролягає через чітко визначене й добре впорядковане мовне поле. І цього поля не можна оминати, оскільки мова щодня оприявлена в найрізноманітніших формах у житті кожного члена соціуму і держави в цілому, охоплює всі сфери комунікування, творення й передавання інформації, має найпотужніший потенціал впливу на свідомість, психоемоційний стан окремої людини та суспільства¹.

Типовою помилкою моделювання розвитку країни є відкладання *de facto* розв'язання мовних питань на віддалену перспективу, коли, мовляв, для цього будуть створені «належні умови» й вирішені інші важливіші завдання; віднесення за ієрархією цінностей питань мови на другий (чи віддаленіший) план засвідчує нерозуміння їхньої *стратегічної* ролі в розбудові й зміцненні держави. Хибність такої позиції демонструють

¹ Показово, що в 2013–2014 рр. у Криму, на Сході та Півдні України спецслужби Росії досягли маніпулятивного ефекту завдяки використанню насамперед не економічних ідеологем, а питань захисту *російськості* – російської мови, культури, історичної пам'яті та етнічної самоідентифікації, що було об'єднано в концепт *русский мир*. Усе це в зрозумілих слоганах було трансльоване передусім на почуття людей, виявилось сприйнятим доволі широкою аудиторією; частина реципієнтів економічний складник свого майбутнього ставила в залежність від утілення цих ідей.

численні приклади, коли видимі успіхи в економічній та оборонній сферах не були синхронізовані з розв'язанням гуманітарних питань (мовокористування, освіти, науки, культури), ігнорувалися або забезпечувалися частково чи лише позірно, що нівелювало ефект такого одностороннього розвитку держави. Історичний досвід багатьох країн світу переконує в тому, що з розвитку і підтримки мови (а з мовою та завдяки мові — і з освіти й науки) проростає сила єдності держави, а з її занедбання — навпаки, потужні відцентрові, руйнівні рухи. Адже мова здатна бути як фундаментом міцної держави, так і детонатором її ослаблення й занепаду. Тому вкрай важливими є глибина усвідомлення керівниками держави, як і всього соціуму, стратегічної сутності мовних питань, їхня здатність і вміння скеровувати складні процеси мовного життя в потрібне річище, поєднувати їх розв'язання із виконанням інших фундаментальних завдань будівництва і зміцнення держави: таке рівноуважне ставлення до блоку питань гуманітарних (передусім мовних) і політичних, економічних, оборонних може забезпечити досягнення прогнозованих ефектів у сталому висхідному розвитку суспільства.

Відомий ще з епохи Середньовіччя постулат *чия мова — того й держава* підтверджено як створенням економічно стабільних держав з тривалою історією буття, так і розпадом багатьох імперій, зникненням з історичної арени багатьох народів.

Незалежно від типу держави — з виразним кількісним переважанням одного етносу на тлі нечисленних інших (умовно «моноетнічне» суспільство) чи зі співіснуванням кількох великих етносів (часто — з чітким розподілом за окремими територіями) — питання її мовного устрою, регулювання мовокористування належить до першочергових, потребує точного правового упорядкування, визначення. Тому мовне буття держави здебільшого окреслюють положеннями базового правового документа — конституції, розробляючи на її основі спеціальні закони, інші правові акти, якими регулюють відносини в цій сфері, визначають права й обов'язки громадян щодо застосування мови / мов та функції держави щодо їх забезпечення. Досвід демократичних країн засвідчує, що правове регулювання мовокористування не охоплює *всіх* сфер функціонування мови, *всіх* комунікативних ситуацій, залишаючи громадянам право вибору мови спілкування в колі родини, у різноманітних ситуаціях приватного спілкування, художній, науковій творчості, в отриманні інформації з медійних

джерел (зокрема з Інтернету), художньої літератури та аудіовізуальної продукції. Обсяг часу т. зв. вільного мововибору кожної людини доволі значний навіть у тих випадках, коли вона зайнята в тій сфері діяльності, на яку поширюються відповідні приписи щодо застосування мов. Тому в реальному житті людина набагато менше, ніж це може видаватися на перший погляд, регламентована у виборі мови, якою вона послуговується, і має змогу обирати мову спілкування залежно від комунікативної ситуації, стратегії мовленнєвої поведінки відповідно до власних світоглядних, духовних домінант та лінгвальних компетенцій.

Сучасна людина, як правило, перебуває в просторі силових полів кількох мовних кодів: *а)* розмовного (материнського), первісно сформованого в колі родини та найближчого оточення, згодом зміцненого мовними архетипами кола відносно сталого комунікування; *б)* прийнятого в державі (макросоціумі) засобу спілкування, який є обов'язковим для використання в усіх ситуаціях офіційного спілкування на всій території держави. Зазначені коди розрізняються функційно, співвідносяться з різними умовами, ситуаціями спілкування. За формальними ознаками коди вербального спілкування *а* і *б* можуть бути структурно близькими, із невеликим набором протиставних рис, належати до однієї національної мови (як українське розмовне / діалектне мовлення й українська літературна мова), а можуть бути структурно віддаленими, належати до різних систем (як мова гагаузької меншини на тлі офіційного спілкування українською мовою).

Знання та високий рівень компетенцій у спілкуванні державною мовою забезпечують порозуміння представників різних національних меншин між собою в багатонаціональних мікроареалах та їх соціалізацію, інтегрування в широкий загальнодержавний макросоціум, створюють умови безперешкодної комунікації в різних ситуаціях (повсякденному житті, освіті, виробничій діяльності), відкривають доступ до джерел різноманітної інформації, надбань культури.

Дослідження мовознавців, соціологів і психологів засвідчують, що оволодіння державною мовою (як і іншими нерідними мовами) представниками будь-якого етносу не заступає і не «стирає» їхнього вихідного рідномовного ідіому, що сформувався в дитинстві й тісно пов'язаний із колективною пам'яттю рідного мікросоціуму, наповнений інформацією про родину, близьке

оточення й довкілля, культуру й побут «рідного гнізда». Така мовно-культурна матриця здебільшого залишається на все життя своєрідним індикатором в оцінюванні *свого* на противагу *не свого / іншого, чужого*, навіть за умови доброго оволодіння й широкого послугування державною мовою чи кількома іншими нерідними мовними і культурними кодами.

Рідномовний код і державна мова як засіб комунікації в макросоціумі можуть мати спільну генезу, засвідчувати збіжність у багатьох сегментах структури (ситуація *гомогенності*) або різну генезу, належати до різних мов чи навіть до різних мовних груп / сімей (ситуація *гетерогенності*). Це зумовлює неоднакові моделі співіснування материнського лінгвального коду та державної мови. Така різність виразно проявляється в ситуації з мовами національних меншин, що функціонують на тлі широкого ареалу мови основного етносу країни, яка водночас є мовою державною, засобом спілкування всіх націй, етнічних та етнографічних груп країни, засобом порозуміння й інтеграції в макросоціумі. Загальну картину співіснування мовних кодів урізноманітнює протиставлення мов меншин в Україні за кількома ознаками: величиною соціуму меншини та території його проживання; характером розселення (компактне чи дисперсне); наявністю чи відсутністю гомогенних метрополій, у яких мова меншини функціонує як державна (розвивається в діалектній і літературній формах, кодифікована, правозахищена); важливим щодо впливу на мову меншини є *контактне* чи *дистантне* розташування метрополії стосовно терену поширення меншини.

Розмаїття моделей співіснування державної мови і мов меншин наявне і в Україні. Так, болгарська спільнота в Україні проживає компактно на півдні Одеської області, зберігає тісні зв'язки з мешканцями болгарських сіл Молдови, але практично не підтримує контактів із болгарськими мікроанклавами Миколаївської, Запорізької, Кіровоградської, Донецької областей та АР Крим; болгарська мова метрополії розташована дистантно стосовно болгарських діалектів України й Молдови, тому постійного безпосереднього впливу на мовну практику болгар в Україні не має [2]. Інша ситуація склалася з румунською та молдовською спільнотами в Україні, які територіально розташовані здебільшого близько до Румунії й Молдови – в Одеській, Вінницькій, Чернівецькій та Закарпатській областях, лише поодинокі східнороманські села віддалені від основного

масиву їх поширення в Україні (Миколаївська, Запорізька області, *див.*: [1]). Подібну ареальну ситуацію спостерігаємо і з угорською меншиною в Україні, яка в Закарпатській області займає терени, прилеглі до Угорщини, із незначним поширенням вузькою смугою на схід уздовж кордону з Румунією (інформацію про географію угорських поселень у Закарпатті подано в [4]); незначна кількість угорців проживає в різних містах і селах України, не утворюючи окремих анклавів. Цілісний ареал проживання гагаузів сьогодні адміністративно роз'єднаний між Україною (менша частина – на півдні Одеської області) і Молдовою (більша частина); поза цією територією гагаузька мова не поширена, не має передумов потужного структурного розвитку, тому її збереження й кодифікація відбуваються в межах окресленого континууму.

Наведені приклади засвідчують типологічно відмінні умови існування мов різних меншин в Україні, що зумовлює необхідність застосування до кожного іншоетнічного анклаву, окрім єдиних визначальних засад (правових, адміністративних та організаційних), ще й низки таких, які враховували б специфічні чинники, породжені неповторним для кожної меншини чи її територіального відгалуження хронотопом, історичним минулим, демографічним та мовно-культурним потенціалом. Адже кожен анклав національної меншини має своє іншоетнічне оточення та рівень контактів із ним, досвід користування материнською мовою; неоднаковими на різних територіях проживання меншини є аксіологія та перспективи збереження й розвитку рідномовного коду, як і оцінки української мови в її іпостасі державної, – усе це сприймається на тлі локального стану традиційної національної культури та етнічного самоусвідомлення, а останнім часом – і типових уявлень про перспективи життя в Україні.

Угорський складник на мовній карті сучасної України

Угорська меншина в Україні, за даними перепису 2001 р., налічує приблизно 156,6 тис. осіб (0,3 % від чисельності населення України та 12 % – від чисельності населення Закарпатської області); порівняно невеликі групи та окремі угорські й змішані угорсько-неугорські родини проживають у різних регіонах України,

не створюючи окремих анклавів, лише в окремих випадках об'єднуючись у товариства за національною ознакою.

На формування й подальше буття угорської меншини в Закарпатській області впливало відносно компактне проживання, до того ж – у сусідстві з Угорщиною. Останнє завжди відчутно підтримувало мовну та культурну ідентичність від часу розділення кордоном давніше суцільного угорського континууму. Транскордонні контакти були доволі інтенсивними і за радянського часу: на тлі вкрай рідкісних виїздів громадян СРСР за кордон відвідини сусідньої країни для угорців Закарпаття були непоодиноким явищем, а в новітній період (після здобуття Україною незалежності) ці контакти набули масових форм, включно із тривалим проживанням і працевлаштуванням в Угорщині.

У сфері освіти угорська громада Закарпаття практично не мала перерви щодо використання угорської мови: до 1944 р. навчальний процес був угорськомовним, а після входження до УРСР / СРСР діяли школи з угорською мовою навчання. Упродовж десятиліть угорський складник освітнього, наукового і культурного життя Закарпаття був не тільки стабільним, а й розвивався по висхідній. Крім мережі початкових і середніх шкіл, у яких вивчення угорської мови та навчання угорською мовою були безперешкодними, з початку 60-х років ХХ ст. формувалися умови для отримання угорської вищої філологічної освіти. Зокрема, в Ужгородському державному університеті від початку 60-х років функціонує відділення угорської філології, а 1966 р. створено кафедру угорської філології; ці дидактичні структури загалом підготували понад 960 висококваліфікованих спеціалістів для системи угорськомовної освіти Закарпаття. Зауважимо, що всі фахові дисципліни на відділенні угорської філології викладають угорською мовою. Важливим усталеним елементом підготовки вчителів угорської мови і літератури є обов'язкове навчання в Угорщині: семестрове – в Дебреценському університеті та переддипломна практика в Будапештському університеті, що впродовж десятиліть мало особливий престиж на тлі інших спеціальностей в університеті, слугувало каталізатором угорськоцентризму у свідомості студентів цієї спеціалізації.

На Закарпатті широко використовується система угорськомовних підручників та методичних посібників, матеріалів, перекладних і тлумачних словників [7; 8]; діє програма перепідготовки

вчителів угорської мови та літератури, а також система позакласної мовної підготовки учнів.

Таким чином, угорськомовний складник середньої освіти в Україні завжди був належно забезпечений кадрово, науково, методично та організаційно. На цьому тлі дисонує стан збереження й функціонування української спільноти в Угорщині, де через низку дієвих механізмів (насамперед закріплений юридично поділ українців на два етноси – *русинів* і *українців*, руйнування системи освіти та українського культурного руху) досягнуто незворотних асимілятивних змін (*див.*: [6]). Ці процеси відбувалися на тлі розширення використання російської мови в Угорщині передусім через створення освітньої мережі, що охоплювала різні рівні, та розгалуженої системи різноманітних закладів впливу на соціум, об'єднаних гаслом-ідеологією радянсько-угорської дружби. Скоординована діяльність цих складників системи впливу насамперед через російську мову мала підживлювати прорадянські політичні орієнтири угорського політикуму та нівелювати пам'ять про події в Угорщині 1956 р. Поглибленню російськомовної присутності в Угорщині сприяв негласний дозвіл кремлівських очільників на поширення на Закарпатті впродовж десятиліть ідей угорськоцентризму, хоча в цей час (активного формування наднаціонального феномену «*нової спільноти – радянського народу*») підкреслене зацікавлення не інтернаціональним (російським за формою мовного втілення), а національним було не тільки суворо контрольоване, а й переслідуване.

Із перших повоєнних років вивчення української та російської мов у школах з угорською мовою викладання було обов'язковим, здійснювалося на належному рівні. Потужним мотиватором вивчення не тільки рідної угорської, а й української чи російської мови, слугувала перспектива здобуття вищої чи середньої спеціальної освіти в переважно російськомовних, рідше – українськомовних закладах; оволодіння російською мовою, що всіляко заохочувалося й ідеологічно підтримувалося в СРСР, забезпечувало реалізацію обов'язкової служби в збройних силах (виключно – російськомовних), полегшувало використання угорськомовної молоді як загальносоюзного трудового ресурсу. Російська мова як мова міжнаціональної комунікації включала неросійськоетнічне людське море у творення *єдиного радянського народу*, що супроводжувалося визнанням російської мови єдиним лінгвальним засобом загальнодержавної інтеграції.

Потужну орієнтацію закарпатців на Москву як єдиний центр, а відповідно — утвердження пріоритетного становища в регіоні російської мови, не міг перекрити інший орієнтир — Київ, попри, здавалось би, деякі очевидні прагматичні переваги територіально ближчого розташування та прямого адміністративного підпорядкування: гіперцентралізація СРСР, тотальна русифікація не залишали Києву дієвих важелів ментального і мовного впливу на Закарпаття, співмірного із впливом Москви. Ситуація, коли російська мова в Україні відігравала значно більшу роль у житті суспільства, покриваючи майже увесь простір суспільної комунікації, практично всі її визначальні сегменти, формувалася системно й наступально впродовж десятиріч. Домінування російської мови помітно впливало на мовні прераференції національних меншин, зокрема угорської, формувало зацікавлення російським на тлі переважно індиферентного (нерідко — негативного) ставлення до українського. На Закарпатті русифікація радянської доби наклалася на традиції давнішого (міжвоєнного) русофільства, підтримуваного як важлива протидія ідеям єдності з Україною, визнанню генетичної спільності переважної більшості населення краю з українською нацією².

Такий напрямок розвитку мовної ситуації на Закарпатті не могли змінити ані скерування, починаючи з 1945 р., у школи з (повністю чи переважно) угорськомовним контингентом українськомовних випускників педучилищ та педінститутів (фахівців із різних предметів, а не лише з української філології) із центральних і східних областей України, ані діяльність Ужгородського університету, який у достатніх обсягах готував українськомовних учителів — насамперед із місцевої молоді.

Якщо мовна підготовка угорської молоді 50-х — початку 90-х років ХХ ст. була такою, що забезпечувала збереження мовної та культурної ідентичності, національної ментальності й водночас їхню повноцінну соціалізацію в Україні та в інших республіках СРСР, сприяла успішному кар'єрному зростанню, творчій чи науковій самореалізації, то сучасна угорська молодь здебільшого позбавлена можливості набуття того рівня мовних компетенцій, який був притаманний

попереднім повоєнним поколінням. В останнє десятиріччя стають відчутними наслідки дії тих штучних бар'єрів, які вибудовано на шляху повноцінного засвоєння української мови і які слугують цілеспрямованому відторгненню угорців Закарпаття від українського мовного, культурного та історичного простору, заступленню українськоцентричних державницьких орієнтирів іншими ментальними й прагматичними домінантами. Така модель освіти унеможлиблює пов'язання молодими угорцями Закарпаття свого майбутнього з Україною, спрямовує їх лише в угорськомовний світ.

Незалежність України – тест для національних меншин

Постання незалежної України, розпад СРСР як державного гіперутворення, розпуск Варшавського воєнно-політичного блоку і глибокі зміни в країнах, що його творили, — усе це вможливило втілення іншої моделі устрою нашої держави, сформувало нові ціннісні орієнтири в державобудуванні та виборі пріоритетів у міждержавних відносинах. Ці тектонічні процеси в різних проявах заторкнули й національні меншини України. При цьому велике значення мав підтримуваний іззовні рух російської спільноти України за збереження статусу й стану функціонування російської мови в Україні, який склався до здобуття державою незалежності та оголошення конституційної норми про українську мову як єдину державну — обов'язкову для використання в суспільній комунікації на всій території держави. Російська спільнота прагнула будь-що зберегти попередній простір функціонування російської мови в Україні, пропонуючи різні форми: то визнання російської мови другою державною, то запровадження розподілу функцій між державною мовою українською й офіційною російською, наслідком чого неминуче настала б російськомовна одномовність із декоративним українськомовним додатком.

Рух за збереження стану поширення російської мови в Україні став каталізатором посилення прагнень інших національних меншин (болгар, румун, молдован, гагаузів, греків, поляків, словаків) до захисту своїх мов; водночас це створило вигідне тло і для угорців Закарпаття, права яких на рідну мову були віддавна забезпечені сповна. Водночас посилення національного

² Сьогодні в Україні наслідком тривалого домінування російської мови в багатьох визначальних для соціуму комунікативних сферах є повільне поширення української мови як засобу міжнаціонального спілкування.

радикалізму в Угорщині здетонувало на Закарпатті штучно створеною складною мовною проблемою, і як наслідок — проблемою етнічною: сегрегацією угорської молоді Закарпаття, її повною ізоляцією від позаугорського мовно-культурного й політичного простору України. Усі ці скоординовані дії, оприявнювані як в Україні, так і з різних осередків потужного впливу з-за кордону, були спрямовані на ослаблення позицій української мови як державної чи невизнання її існування на окремих теренах (останнє досі активно використовують у гібридній антиукраїнській (про)кремлівській пропаганді), зрештою — на недопущення постанови міцної незалежної України, у якій українська мова має виконувати державотворчу, інтегративну функції.

Демократизація життя українського суспільства, зокрема цілеспрямована підтримка ідеї збереження самобутніх культур і мов національних меншин, розширення їхніх прав як один із проявів нової якості політичного життя країни на противагу визначальним ідеологемам *єдиного радянського народу* тоталітарного минулого, поєдналася в часі з тривалим економічним спадом, складним і болісним виходом з-під опіки Росії — ліквідації залежності економічної, мовно-культурної, ментальної, а також із неоднозначними, нерідко драматичними політичними змінами в державі. Кроки до повноформатної зовнішньополітичної суб'єктності України, які стають дедалі відчутнішими, зміцнення внутрішньодержавного стану, зокрема прогрес в окремих сферах економіки та оборонопотужності, нерідко даються великими зусиллями.

Такими ускладненнями ситуації відкрито й приховано скористалися деякі сусідні держави, зокрема Угорщина, із якою солідарна частина угорської спільноти Закарпаття. Вибір лінії поведінки сусідніх держав щодо України пролягає між високими засадами моральності в добросусідських відносинах (що задекларовано й підтверджено низкою конкретних дій), вимогами міжнародного права та економічним і політичним прагматизмом, ситуативною вигодою. Деякі сусідні держави інтенсифікували такі форми взаємодії з Україною, які, попри зовнішню декларовану взаємовигоду, реально мають позитивні наслідки лише для однієї сторони. Так, спрощення транскордонних контактів України з Угорщиною, вибірково економічна підтримка угорців Закарпаття, яку декларують як гуманітарну турботу про них (чим протиставляють угорців громадянам інших національностей), а найбільше — надання угорських паспортів українським громадянам

угорської національності (і не тільки!)³, що суперечить українському законодавству, — усі ці дії засвідчують зовсім не альтруїстичну позицію сусідньої держави, оскільки підважують економіку України, ускладнюють її внутрішньо- і зовнішньополітичне життя, інспірують інтенсивне перетікання робочої сили до сусідньої країни, сприяють формуванню антиукраїнськи зорієнтованої ментальності.

Неприховані, тривалі в часі різноспрямовані дії Угорщини системно й послідовно ослаблювали можливості інтегрування угорців Закарпаття в загальноукраїнський соціум. Ідеться насамперед про відвернення, ізолювання угорської молоді від українськомовного, а відтак — і ментального простору України. Усе це кроки в реалізації завдань ідеологів т. зв. *м'якого приєднання* угорськомовної частини Закарпаття до *Великої Угорщини* (нерідко в заявах угорських політичних лідерів ідеться про приєднання в майбутньому всієї Закарпатської області як адміністративної одиниці України). Намагання реалізувати ці плани (сьогодні — не приховувані, узяті за ідеологічну основу діяльності окремих політичних партій в Угорщині) мали різноманітні формати втілення, постійно підтримувалися організаційно й фінансово, хоча найчастіше були завуальовані турботою про збереження угорської меншини, її національної самоідентифікації, мови і культури.

Наслідком такої «турботи» стало посилення уваги до угорської мови на тлі зниження впливу української на навчальний і виховний процеси. На Закарпатті сформовано угорськомовну освітню структуру, яка об'єднує угорськомовні державні й приватні дошкільні заклади, середні школи, угорські відділення в Ужгородському державному університеті та п'ять (!) недержавних угорськомовних університетів, що постали й функціонують завдяки фінансовій підтримці Угорщини. Це означає, що на Закарпатті, насамперед завдяки цілеспрямованому втручанням Угорщини, відбувся поділ освіти за національною (мовною) ознакою: з одного боку — угорськомовні заклади, а з другого — для «всіх інших».

Зауважимо, що у структурі Ужгородського університету функціонує Українсько-угорський навчально-науковий інститут, у якому «навчання на 75 % проводиться угорською мовою» [5]. Ще 1988 р. на базі кафедри угорської філології

³ За орієнтовними даними МЗС України, кількість громадян України, які отримали угорські паспорти, сягає 100 тис.

було створено науковий підрозділ – *Центр гунгарології*, навколо якого сформувалося *Закарпатське угорськомовне наукове товариство* (1993 р.) зі спеціальними угорськомовними друкованими органами, а згодом (1998 р.) – *Закарпатське угорськомовне наукове товариство студентів та молодих дослідників*. До цього додаймо понад десяток різноманітних громадських організацій, формування яких відбувається за мовною (етнічною) ознакою. Діяльність мережі таких закладів, організацій спрямована на посилення ментального зв'язку з Угорщиною, просування ідей угорськоцентризму, хоч останнє відкрито й не декларується.

За роки незалежності України помітно розширювалася угорська присутність у сферах мови й освіти, медіапросторі, науці, культурі, зростало постійне візуальне нагадування про Угорщину власними назвами (топонімами), численними пам'ятниками історичним діячам Угорщини, а в останні роки – і використанням символіки Угорщини (державного прапора) на адміністративних установах Закарпаття. Усе це за останні десятиріччя склалося в потужну цілеспрямовану мадяризацію Закарпаття. Ці процеси мали як гостру форму (відокремлення угорської молоді Закарпаття від оволодіння українською мовою та можливої загальноукраїнської соціалізації), так і форму м'якшу (поступового вживлення угорської присутності через потужний медіанаступ, застосування вибіркової економічної підтримки задля нейтралізації можливого спротиву цим процесам). Успіхи мадяризації, що охоплювала і чимало не-угорців Закарпаття, підготували ситуацію, яку сучасні політики Угорщини оцінили як таку, що дозволяє переходити до нового етапу наступу – вимог широкої автономізації угорців Закарпаття, яка має наблизити омріяну реконкісту – приєднання частини Закарпаття до Угорщини.

Те, що сучасна ситуація з угорцями Закарпаття (щодо мови, самоідентифікації, ментальних пріоритетів та аксіології) не є результатом іманентного внутрішнього саморозвитку, а значною мірою сформована зовнішніми впливами, засвідчує діяльність згадуваних угорськзорієнтованих навчальних, наукових установ та громадських інституцій, які постійно й дієво патронують Угорщину, матеріально стимулюючи співпрацю та підтримуючи переїзд кваліфікованих фахівців до Угорщини. Україна перетворилася на постачальника робочої сили різних рівнів кваліфікації (зокрема найвищої), зазнаючи при цьому відчутного

економічного, наукового, культурного ослаблення. Такий стан влаштує тих, хто «приватизував» Закарпаття, зробивши регіон заручником власних політичних і фінансово-економічних проєктів.

Для значної частини угорської молоді Закарпаття серед лінгвальних компетенцій домінує угорська мова, яка засвоєна з дитинства в родинному колі, а в роки навчання і формування світогляду стала провідником угорськоцентризму; у системі мовних знань та ментальних орієнтирів таких молодих угорців українське з'являється дедалі рідше чи не оприявнюється зовсім. Незнання української мови, а також історії й культури України значною частиною випускників шкіл угорськомовного ареалу Закарпаття підтвердили результати ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання) останніх кількох років. Це свідчить про руйнування колишньої традиції достатнього опанування українською мовою, що забезпечувало угорській молоді Закарпаття конкурентоспроможність в українськомовному соціумі щодо здобуття середньої спеціальної чи вищої освіти.

У цьому контексті непереконливими є виправдання деякими угорськими політиками та «експертами» сучасного загрозливого стану мовної освіти угорської молоді Закарпаття, майже абсолютного незнання української мови, яке породжує сегрегацію випускників угорськомовних шкіл в українському суспільстві, *складністю засвоєння української мови, що має відмінну від угорської мови структуру*, а також відсутністю словників, іншої необхідної літератури. Аргумент *складності* спростовує недавня практика оволодіння угорцями Закарпаття українською мовою на побутовому рівні, достатньому для загальної соціалізації, а також на високому рівні, що забезпечувало навчання в закладах вищої освіти з викладанням українською мовою. Структурно не простішою від української є інша слов'янська мова – російська, про складність засвоєння якої угорські політики ніколи не висловлюються, а просто вивчають і застосовують у комунікації цей ідіом. Відмінність мовної структури угорської та російської мов не перешкоджає й сьогодні поширенню останньої в Угорщині, зокрема в університетах, інших закладах освіти, як і підтриманню діяльності наукових і культурних осередків поширення російської мови під ідеологією *руського мира*.

Таким чином, політичні амбіції лідерів Угорщини, камуфльовані під добродійну ідею допомоги угорськомовним громадянам України, насправді

перетворили ціле покоління угорців Закарпаття на національне гетто, залежне у своєму майбутньому виборі від створеної сусідньою державою моделі: або навчатися далі лише в угорськомовних середніх спеціальних чи вищих освітніх закладах і залишатись у структурі трудових резервів Угорщини, замикаючись у просторі угорськомовного анклаву, чи відразу йти на ринок праці сусідньої держави. До такого вибору «без вибору» спонукають причетність до угорськомовного світу через знання мови й культури; наявність угорського паспорта — базового документа, що спрощує доступ до ринку праці сусідньої держави та процедуру натуралізації в цій державі; цілеспрямовано формовані й поширювані протилежні оцінні моделі — позитивний образ Угорщини з перспективою завоювання ще привабливішого простору Євросоюзу і негативний образ не освоєної мовно й ментально України, яка до того ж перебуває в стані війни з Росією.

Формування цих аксіологічних схем — передумова м'якого захоплення частини Закарпаття через створення невідпорних важелів залежності значної частини населення від Угорщини та підґрунтя для наступних етапів — широкої автономії угорських анклавів Закарпаття (чи всього Закарпаття). Велике значення в реалізації таких планів відведено закріпленню угорців у представницьких, виконавчих місцевих органах влади та силових структурах як каналах формування та засобах впливу на ситуацію в регіоні, а також представництву угорців у центральних державних органах — задля забезпечення належної різнопланової підтримки у владній вертикалі, а не лише на місцях. Значного поступу в реалізації цього складника потенційного тиску на Україну вже досягнуто, що продемонстрували активні дії багатьох угорців, які перебувають на різних щаблях сучасної влади, помітні в суспільному житті краю чи всієї країни.

Закон України про освіту – лакмус виявлення реальних намірів угорських політиків

Ставлячи за мету зміцнення вертикалі угорськомовної освіти, яка виявилася дієвою для формування національної сегрегації угорців Закарпаття, їхньої чіткої зорієнтованості на Будапешт, а не на Київ, керівництво Угорщини загострено

реагує на будь-які потенційні чи реальні кроки української влади проти вибудованої ними схеми поетапного відторгнення угорськомовного анклаву Закарпаття (чи всього Закарпаття) від України.

Стимулювання міграції угорців Закарпаття до Угорщини ведеться системно й упродовж тривалого часу. Цьому сприяє як постійне інформаційне підживлення, що набуло форми психологічного тиску, зомбування, так і створення «правових» основ — зони «подвійного громадянства». Зосередження уваги на матеріальних вигодах від переїзду громадян України до Угорщини, що інтерпретується як реалізація права людини на вільний вибір місця проживання, виключає таких громадян із процесу активної трансформації своєї країни та перетворення свого регіону в ареал, вигідний для проживання, трудової діяльності, забезпечення матеріальних і духовних запитів.

Цілеспрямоване применшення можливостей самореалізації угорців Закарпаття в себе вдома й цілеспрямована пропаганда матеріальних вигод від переїзду до Угорщини є складниками реалізації загальної програми заволодіння частиною Закарпаття. Таке спрямоване просування ідеї культурної автономії є різновидом давно нав'язуваної ідеї федералізації України, у цьому випадку — за національною ознакою, тобто — національної федералізації. Хіба це не втілення ідей агресивного націоналізму? Спостерігаємо підміну одних інтересів іншими: для проформи угорські політики говорять про забезпечення культурно-мовних прав угорців, а насправді готують ревізію усталених у Європі міждержавних кордонів за національною (етнічною) ознакою; говорять про високі європейські цінності й водночас створюють ґрунт для нецивілізованого, загарбницького перекроювання Європи.

Своїми діями восени 2017 р. очільники Угорщини перейшли визначену межу між підтримкою мови і культури угорців Закарпаття (що мало б сприяти збереженню етноідентичності на тлі толерування й підтримки загальнодержавної української ідентичності) і чітко зорієнтованими діями, що підпорядковані формуванню іншої парадигми самоідентифікації — угорської національної ідентичності в такому її форматі, який цілком заступає й унеможливорює пов'язання угорської меншини з Україною як державою. Це творить ґрунт для переростання національної самоідентифікації в угорську державну

ідентичність, утвердження якої угорські очільники, політики домагаються низкою конкретних дій, поетапна реалізація яких у недалекій часовій перспективі мала б забезпечити відродження *Великої Угорщини*.

Ідеї постановня Угорщини в «нових» кордонах сьогодні вийшли за межі передвиборного мобілізувального дискурсу; вони свідомо зорієнтовані на кроки, які здатні зруйнувати фундамент сучасного мирного співіснування європейських держав – непорушність визначених державних кордонів. Перспектива можливого руйнування повоєнної рівноваги й безконфліктності міждержавних відносин у Європі внаслідок агресивної позиції Угорщини, рівноваги, що досягалася, зокрема, і завдяки збереженню недоторканності кордонів, слугуватиме визнанню *прецедентності*, отже – припустимості дій Росії, що знехтувала цими положеннями, анексувавши Крим і розв'язавши війну проти України в 2014 р. Тому наслідки посилення Угорщиною напруження через питання вивчення угорською меншиною в Україні державної мови здатні спровокувати далекосяжні глибокі трансформації шляхом ускладнення міждержавних відносин.

Політиці Угорщини щодо обстоювання своїх інтересів в Україні притаманні системність і наступальність, послідовне використання подій щоденного політичного життя в нашій державі (як ухвалення Закону України «Про освіту» чи підготовка до розгляду закону про мови або опрацювання закону про громадянство); при цьому для досягнення запланованого ефекту, тиску на міжнародні організації широко використовуються маніпулятивні інформаційні технології. Ухвалення Закону України «Про освіту» виявилось тією лакмусовою ситуацією, у якій чітко визначилися стратегічні плани Угорщини та інших сусідніх країн щодо національних меншин в Україні, як і можливі прийоми та форми розв'язання оприямих проблем.

Деякі узагальнення

Ситуація, що склалася сьогодні навколо питання мови освіти угорців Закарпаття, – це наслідок недооцінки Україною можливості переростання питань мови, освіти, культури в інструмент політичного протистояння, тиску задля розв'язання Угорщиною далекосяжних стратегічних питань, що загрожують цілості і непорушності території України, спонукають до змін

її внутрішнього устрою; водночас це результат неефективної правової бази в галузі функціонування мов, національних меншин, громадянства та форм досягнення дієвості в дотриманні норм права. Насамперед цими обставинами, а також економічним та воєнним станом України, уміло користується Угорщина, створюючи тиск на Київ через міжнародні інституції та впливових членів угорської меншини (присутніх у владі різних рівнів) задля збереження свого впливу (ідеологічного, економічного, ментального) на Закарпатті та забезпечення досягнення стратегічної мети – приєднання цього краю в осяжному майбутньому до *Великої Угорщини*.

Обстоювання позицій нашої держави в питанні обов'язкового володіння громадянами України українською мовою, підтвержене Венеційською комісією, недопущення сегрегації суспільства за мовною, етнічною ознакою набуває іншого важливого значення – утвердження суб'єктності України в міжнародних відносинах. Домагаючись обов'язкового вивчення української мови угорцями, як і представниками інших національних меншин, держава реалізує програму повноформатної соціалізації в Україні громадян усіх національностей, розширює, а не звужує права представників національних меншин щодо їхніх мовних компетенцій, забезпечуючи через систему освіти збереження їхніх рідних мов, засвоєних у дитинстві в родинному колі. Останнє є важливим кроком до гармонізації мовної ситуації, відтак – і міжнаціональних відносин у соціумі. Мовне регулювання у сфері освіти, що становить основу повноформатної соціалізації в загальнодержавний соціум молоді національних меншин і подолання обмежень, штучно створюваних національними рамками, сьогодні становить реальну перспективу й заслуговує на підтримку. Таке розв'язання питання мови освіти – пряма протилежність історичному досвідові тотальної мадяризації Закарпаття в освіті, культурному житті після 1907–1908 рр. на підставі т. зв. «закону Аппоні», чи пізніше, в 1939–1944 рр., що поєднувалася з репресіями носіїв ідей етнічної та мовної єдності українців-закарпатців з українцями на схід від Карпат (докладніше див.: [3, с. 85–86, 93–94]).

Сьогодні в Закарпатті спостерігаємо цілеспрямовану спробу реновації давніх ідей мадяризації в нових геополітичних умовах із використанням як традиційних ідеологем (зокрема ідеї відновлення *Великої Угорщини*), традиційних форм економічного узалежнення населення від Угорщини,

ресурсу міжнародного тиску, так і нових прийомів впливу на масову свідомість із застосуванням новітніх інформаційних технологій та маніпулятивних стратегій. Угорсько-українське напруження 2017–2018 рр. із використанням Угорщиною питання мови освіти, забезпечення культурних прав угорців Закарпаття як позірної першопричини насправді має історично глибші корені й далекосяжні плани: ревізувати сучасні міждержавні кордони, змінити державну належність частини території України. Ці плани оприявлені в діях очільників Угорщини у двосторонніх стосунках та на міжнародному рівні (включно з блокуванням важливих для України рішень міжнародних інституцій), їхній загостреній реакції на внутрішньоукраїнські зміни, особливо у сфері законодавства, які здатні посилити суб'єктність і незалежність України. Стратегічну визначеність планів Угорщини стосовно Закарпаття не може знівелювати риторика її дипломатів про цінність і необхідність збереження добросусідських відносин з Україною.

Розгляд ситуації з угорською національною меншиною на Закарпатті, ускладнення якої чітко окреслилося в 2017 р. на тлі ухвалення Закону України «Про освіту», підтвердив низку відомих загальних положень.

1. Мова є пріоритетним чинником державотворення, організації життя соціуму. Мова може оприявнюватись як важливий фактор зміцнення держави через інтеграцію суспільства та гармонізацію відносин різних рівнів або ж як передумова чи імпульс виникнення напруженості в суспільстві. Тому проблеми функціонування мови / мов у державі належить до сфери національної безпеки, надаються швидкій актуалізації в політичному дискурсі, є важливим об'єктом у міжнародних відносинах.

2. Недооцінка можливостей використання мови для впливу на життя суспільства, невчасне чи не в повному обсязі розв'язання владою, політиками питань функціонування мов (насамперед в освіті, медіапросторі, офіційно-адміністративному спілкуванні, сфері культури) приховує небезпеку виникнення соціального напруження, різноманітних деструктивних проявів у житті соціуму в цілому чи в окремих регіонах держави.

3. Особливо актуальним є чітке формування правового простору щодо функціонування мов (мови державної, що забезпечує інтеграцію соціуму, та мов корінних народів і національних меншин,

які слугують важливим інструментом захисту й збереження їхньої національної самоідентифікації, культури), визначення прав і обов'язків громадян у сфері мовокористування, створення дієвих правових інструментів мовного регулювання.

4. Мова належить до засобів мобільного впливу на масову свідомість, надається до легкого використання в політичних маніпуляціях; є найчастіше експлуатованим об'єктом в інформаційних протистояннях, війнах (це особливо стосується положень про права громадян на вільний вибір мови користування, етнічну, національну самоідентифікацію, аксіологічні (оцінні) протиставлення мов щодо рівня структурного розвитку, придатності до використання в різних сферах (особливо – у сферах точних наук, нових галузях знань і технологій), за ступенем поширення мов у світі та давністю виникнення). Маніпуляції такими інформаційними блоками, зокрема далекими від науково обґрунтованих оцінок, характеристик мов, в останнє десятиріччя набули особливого поширення.

Тому зберігає актуальність науковий соціолінгвістичний аналіз функціонування мов у різних регіонах держави як передумова формулювання точних оцінок мовного стану та прогнозування розвитку мовних ситуацій, запобігання використанню мови в інформаційних війнах та продукуванні суспільної напруги.

5. Заяви очільників окремих сусідніх з Україною держав у їхньому внутрішньодержавному інформаційному просторі та на міжнародних форумах про загрози збереженню мови, культури, етнічної ідентичності представниками національних меншин у нашій державі є атавізмами політичної риторики. У своїх діях і стратегічних планах на майбутнє провідні політичні діячі деяких країн обстоюють *політичну й економічну доцільність*, зорієнтованість передусім на об'єкти не гуманітарної сфери, а на території, людську спільноту як економічний ресурс; для них мова, інші маркери національної ідентичності залишаються прикриттям їхніх стратегічних інтересів, а не об'єктом справжньої турботи.

Домінанта доцільності в контексті розбудови Української держави та зміцнення її міжнародної суб'єктності дедалі більше визначає тактичні кроки й стратегічні візії очільників України, зокрема і в українсько-угорських відносинах, включно з питаннями мовного майбуття угорської меншини Закарпаття, обов'язкового її включення

в українськомовний простір. При цьому надзвичайно важливо, щоб питання мовного буття суспільства (мовна архітектура макросоціуму, співвідношення функційних полів державної

мови та мов корінних народів і національних меншин, якість мовокористування, збереження й розвиток мов) залишалися серед доміант українського державотворення.

Список використаних джерел

1. Атласул лингвистик молдовенеск. – Вол. 1. – Кишинэу, 1968.
2. Бернштейн С.Б., Чешко Е.В., Зеленина Э.И. Атлас болгарских говоров в СССР. – М., 1958.
3. Віднянський С.В. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на Сході України // Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії : доп. та матер. Всеукр. наук. конференції 20 листоп. 2014 р. – К., 2016. – С. 82–107.
4. Лизанец П.Н. Атлас венгерских говоров Закарпатья. Т. 1. – Будапешт, 1992.
5. Українсько-угорський навчально-науковий інститут УжНУ отримав сучасне обладнання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/ukrajinsko-ugorskij-navchalno-naukovij-institut-uzhnu-otrimav.htm>
6. Русин О. Українство на задвірках. Будапешт: 1941–1993 // Карпатський край. – 1993. – № 9–11.
7. Угорсько-український словник / за ред. П.М. Лизанця. – Ужгород, 2001.
8. Udvari I. Ukrán-magyar szótári adatbázis. I–VI. – Nyíregyháza, 2003–2005.

References

1. *Atlasul linyhvystyk moldovenesk [Moldavian linguistic atlas]*. (1968). Vol. 1. Kyshyneu [in Moldavian].
2. Bernshteyn, S.B., Cheshko, E.V., & Zelenina, E.I. (1958). *Atlas bolharskykh hovorov v SSSR [Atlas of Bulgarian dialects in the USSR]*. Moscow [in Russian].
3. Vidnyanskyi, S.V. (2016). Aktualizatsiia «rusynskoho pytannia» v Zakarpatti ta za yoho mezhamy v konteksti aneksii Krymu i viiny na Skhodi Ukrainy [Actualization of the «Rusyn issue» in Transcarpathia and beyond in the context of the annexation of the Crimea and the war in the East of Ukraine]. In: *Natsionalne pytannia v Ukraini: vyklyky suchasnosti, uroky istorii: dopovidy ta materialy Vseukrainskoi naukovoi konferentsii 20 lystopada 2014 r. – National Issues in Ukraine: Challenges of Modernity, History Lessons. Reports and materials of the All-Ukrainian Scientific Conference November 20, 2014*. Kyiv, pp. 82–107 [in Ukrainian].
4. Lyzanets, P.N. (1992). *Atlas venherskykh hovorov Zakarpattia. T. 1 [Atlas of Hungarian dialects of Transcarpathia]*. Vol. 1. Budapest [in Russian].
5. Ukrainsko-uhorskyi navchalno-naukovyi instytut UzhNU otrymav suchasne obladnannia [Ukrainian-Hungarian Educational-Scientific Institute UzhNU received modern equipment]. (April 24, 2017). *uzhnu.edu.ua*. Retrieved from <http://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/ukrajinsko-ugorskij-navchalno-naukovij-institut-uzhnu-otrimav.htm> [in Ukrainian].
6. Rusyn, O. (1993). Ukrainstvo na zadvirkakh. Budapesht: 1941–1993 [Ukrainian heritage at the periphery. Budapest: 1941–1993]. *Karpatskyi krai – The Carpathian Territory*, 9–11 [in Ukrainian].
7. Lyzantets, P.M. (Ed.) (2001). *Uhorsko-ukrayynskyi slovnyk [Ukrainian-Hungarian dictionary]*. Uzhhorod [in Ukrainian].
8. Udvari, I. (Ed.). (2003–2005). *Ukrán-magyar szótári adatbázis [Ukrainian-Hungarian dictionary database]*. Vol. I–VI. Nyíregyháza [in Hungarian].